

*Ірина Матяш(Київ),
доктор історичних наук, професор,
директор Українського науково-дослідного
інституту архівної справи та документознавства*

Білоруські документи в українських архівах

В українських архівах зберігається досить широкий і різноманітний комплекс джерел, що містить інформацію про факти, події і особистості, пов'язані з розвитком білоруської державності, культурою, наукою і освітою Білорусі. Цей комплекс склався історично й зумовлений генетичними зв'язками українського та білоруського народів, міграційними процесами, тривалими взаємовідносинами двох держав (республік) у різні періоди їх історії.

Основні документні комплекси зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву, м. Київ, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, державних архівах Київської, Чернігівської областей, Державному архіві м. Києва, Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у приватних колекціях і мають достатній інформаційний потенціал. Документи, що відклалися у фондах цих архівах установ, зберігають інформацію трьох рівнів: державного, інституційного, особистісного. Вузький дослідницький ареал, активне використання одних і тих самих фондів дає підґрунтя для різних дослідницьких гіпотез, але досі поза увагою дослідників залишається значний не актуалізований пласт документів “білорусознавчого” характеру.

Найширший спектр інформації, пов'язаної із історією Білорусі, містять фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, де зосереджено найважливіші документи Національного архівного фонду, присвячені новітній історії України (після 1917 р.). Переважна більшість документів архіву відклалися як спадщина органів державної влади і управління радянського часу: всеукраїнських з'їздів Рад депутатів трудящих, Верховної Ради УРСР, Усеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, Президії Верховної Ради, Раднаркому УРСР і Ради Міністрів республіки, інших органів управління. У ЦДАВО Украї-

ни зберігаюцца документи дзяржавных органів освіти, культуры, мистецтва, вайсковых устаноў, асобістні фонды дзяржавных і суспільных діячів, учених. До багатохдокументів, зокрема органів дзяржавнаго контролю, юстиції, суду, прокуратуры, Держплану, статистики, Міністэрства фінансів Украіны, трывалый час доступ абмежуваўся. Відтак не выявленими та не дослідженымі залішаліся документи, інтарес до якіх актывізуваўся зі змяноў історыяграфічнай парадигмы. Демократызацыя суспільства й архівнаў справы змяніла сытуацыю, што зумовіло зокрема розшырэння доступу до такіх фондів як ф. 2592 (“Народне міністэрства закордонных справ УНР”), ф. 3766 “Міністэрства закордонных справ Украінскаў дзяржавы”, ф. 1072 “Міністэрства ісповідань УНР” та ін.

Саме у цих фондах зосереджено документи, пов’язані з історыяю Білорусі. Містять іх такж ф. 14 “Головне архівне упраўління пры Кабінеті Міністрав УРСР”; ф. 3920 “Чеська-украінскій комітэт дапамогі украінскім та білорускым студентам у Празі. Студыйна-правірачна комісія стипендіатів”, ф. 166 “Міністэрства народнаў освіти УРСР”; ф. 3806 “Н.Полонська-Василенка”. Зафіксавані в згаданых документах факты даповнюють відомості, што іх можна почерпнути в білорускых архівах, тым самым дазваляючы рэканструювати події доби БНР (хід білоруска-украінскых перагаворів, підставы встановлення дзяржавных кордонів, напрым білоруска-украінскаў співапраці в окремих галузях, персанальний внесок діячів о розвиток білорускаў дзяржавнастні, науки і культуры).

Сенсаційне значення зокрема маюць документи ф. 2592 “Міністэрства закордонных справ УНР”, де в справі 62 “Лістування з делегачыяю БНР на Украіні про вызнання іі самостійнастні, уставні грамоты, протакі спільнаў комісії про встановлення кордонів Украіны з Білорусіяю” повністю зберегліся протакі (в 2-х примірниках) 4-х офіційных засідань білоруска-украінскых перагаворів 19-22 квітня 1918 р. Цей комплекс документів, залучений до наукавог абігу гомельскаў дослідачыца Валентынаў Лебедзева¹, істотна даповнює відоме двотомне видання “Архівы Беларускаў Народнаў Рэспублікі” (Мінск-Вільнюс-Прага-Нью-Йорк, 1998). Він зберігає деталі перагаворів, склад учасників перагаворів (А.В.Ліхнякевич, М.С.Свідерскій, Т.В.Петровскій – від УНР, О.І.Цвікевич, С.О.Рак-Михайловскій та Е.М.Ладнов, який брав участь 22 квітня

¹ Лебедзева В.М. Уздел М.В. Доўнар-Запольскага ў беларуска-украінскых перамовах 1918 г. // Даследчык гісторыі трох народаў: М.В.Доўнар-Запольскі (Зборнік навукавых артыкулаў і документаў). Гомель-Рэчыца, 2000. С. 96-106; Вона ж: Тэрытарыяльнае пытанне на беларуска-украінскых перамовах 1918 г. факталагічны і крыніцазнаучы спекты // Архівазнаўства. Археаграфія. Дзярело знаўства. Міжвідомчы збірнік наукавых праць. Вып. 2: Архівазнаўчы чітання. Кіів, 2000. С. 104-113.

як консультант), висвітлює хід обговорення основних питань, визначених керівником білоруської делегації А. Цвікевичем як такі: “1. Принцип, якого будуть обидві сторони дотримуватися при встановленні державних меж; 2. Мапи, якими сторони в своїх працях будуть користуватися; 3. Кінцеві точки державної межі на заході і сході”². На першому засіданні, на пропозицію П. Свідерського, було вирішено керуватися етнографічним принципом як основним, а економічним та географічним як додатковим. Голова комісії від українського уряду А. В. Ліхнякевич наголосив на “особливому значінні того факту, що представники Білоруського народу після оголошення незалежності Білорусі звернулися до України і тим самим показали своє братнє почуття до українського народу, як провідця в будованні демократично-національної держави”³. Тим самим було визначено атмосферу переговорів, яка під час всіх засідань була досить конструктивною. Вже на засіданні 21 квітня 1918 р. було окреслено два питання (“чи представники білоруського уряду визнають принципово, що вихідною точкою на заході є озеро Вигоновське”; “чи визнає білоруська делегація, що лінія Пінськ – Гомель буде відступлена Україні”), від відповіді на які залежало як найшвидше “виготовлення проекту договору”⁴. Однак 22 квітня С. О. Рак-Михайловський заявив, що не може дати відповіді на ці питання. Спеціально на засідання було запрошено консультанта, члена Ради БНР Е. М. Ладнова. Наступне засідання призначалося на 23 квітня, однак його протокол не зберігся. Поза основним контекстом протоколи містять іншу, важливу інформацію. Йдеться зокрема про наполепиве прохання білоруської делегації про оголошення по українському радію повідомлення про незалежність Білорусі, допомоги в установленні контактів з російською стороною, про виведення до Польщі або розформування створеного на території України корпусу “польських військ у кількості 15 000 чоловік”⁵, який може загрожувати БНР. Інтерес мають і рукопис білоруською мовою “Прелімінарного договору між УНР і БНР у питаннях державних меж”, який зафіксував результати переговорів, та резолюція щодо результатів Брест-Литовських мирних переговорів, винесена 7 квітня 1918 р. на засіданні Одеської Білоруської національної ради (голова І. Матеш), що пропонує “самим сміливим і гарячим способом перечити проти такого поділу Білорусі” і “звернутися за допомогою в цим питанні до народу всего світу через їхні уряди”⁶. Тим самим джерельне значення доку-

² ЦДАВО України. Ф. 2592, оп. 1, адз. з. 62, арк. 25.

³ Там само.

⁴ Там само, арк. 33.

⁵ Там само, арк. 1.

⁶ Там само, арк. 22.

ментів цього фонду полягає в тому, що вони фіксують офіційну і суспільну точку зору на поділ території Білорусі.

Подальший хід подій дозволяють реконструювати документи, що відклалися у ф. 3766 “Міністерство закордонних справ Української Держави”. Дві справи цього фонду безпосередньо присвячені питанням встановлення державного кордону між Білорусією та Україною. Заслужовують на увагу не лише офіційні тексти (оригінали та копії), але й маргіналії – резолюції, помітки, підкреслення. Так, у справі 187 “Про межі України. Запитання, прохання і довідки Міністерства шляхів про кордони, поділ ліній залізниць між Україною і суміжними державами і про поділ станцій. 1918 р.” зафіксовано відомості про прикордонні станції залізниці України від 13 травня 1918 р. Зокрема з Білорусією такими за доби Гетьманату було визнано Високолитовськ, Люца, Жлобин, Гомель⁷. Відповідно залізнична лінія від Брест-Литовська до Гомеля входила до складу Поліських залізниць, а лінія від ст. Шепетівка до ст. Жлобин – до Подільських⁸. Кінцевими станціями “до остаточного встановлення державних меж” вважалися на Гродненщині: Косово і Ганцевичі, на Пінщині – Круповичі, на Могилівщині – Жлобин⁹.

Зрозуміло, що у визначенні державних меж і українська і білоруська сторона прагнули обстоювати вигідну для своєї держави позицію. Про це свідчать резолюція Д. Дорошенка та автограф М. Петровського. Так, у відповідь на питання про встановлення межі через шосе “Гомель-Могильов” від 4 вересня 1918 р. Д. Дорошенко написав резолюцію: “Повідомити, що межа ще не встановлена остаточно, але треба тимчасово зайняти якнайкориснішу для України лінію”¹⁰. М. Петровський, відповідаючи на подібні запитання, наголошував, що “етнографічно належать до української території і сам уряд стоїть на тій точці перелічені повіти: Пінщини: Пинський та Мозирський з Річицьким (частина), Могилівщина – частина Гомельського, Гродненщина – Берестейській, Бобринській, частина Пружанського та Більського”¹¹. Як відомо, білоруська позиція була дещо відмінною. Вона чітко сформульована відомим істориком, учасником білорусько-українських переговорів професором М. В. Довнар-Запольським: “Белорусы имеют и историческое, и экономическое, и этнографическое право на эти территории, даже значительно южнее, чем границы Минской и Гродненской губерний”¹². Отже,

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766, оп. 1, адв. з. 187, арк. 2.

⁸ Там само, арк. 6.

⁹ Там само, арк. 16.

¹⁰ Там само, арк. 29.

¹¹ Там само, арк. 33.

¹² Архіви БНР. Мінск-Вільнюс-Прага-Нью-Ерк, 1998. Т. 1. Кн. 1. С. 110.

прикордонно-територіальне питання було одним із найголовніших у встановленні дипломатичних відносин двох держав, до чого Білорусь прагнула більше, ніж Україна з огляду на її пошуки зовнішньої фінансової позики та складність боротьби за визнання БНР¹³.

Відомості про події, які розгорталися навколо цього питання, збереглися в адз. з. 186 “Про межі України. клопотання окремих організацій про приєднання місцевостей до України і про пересунення демаркаційної лінії; законопроект про адміністративний поділ України; про приєднання частин Холмщини, Бессарабії, Криму і т. ін. 2 травня – 25 листопада 1918 р.” “Каменем спотикання” став “Законопроект про адміністративний поділ прилучених до України повітів між губерніями”, який проголошував: “Для адміністративного упорядкування повітів і частин повітів Російських губерній, тимчасово прилучити до Української держави:

- до Гомельського повіту Могилівської губернії частину Сівського повіту Орловської губернії;
- частину Пружанського повіту Гродненської губернії до Бобринського повіту тієї ж губернії;
- частини Слуцького і Бобруйського повітів Мінської губернії до Ричівського повіту тієї ж губернії.
- до Волинської губернії приєднати Пінський повіт Мінської губернії, Брест-Литовський, Гродненський, Бобринський.
- до Київської губернії приєднати Мозирський Мінської губ., Річицький.
- до Чернігівської губернії – Гомельський Могилівської губернії”¹⁴.

Документи зафіксували неоднозначну реакцію на таке рішення. Якщо в зверненні Народного секретаріату БНР до Міністра закордонних справ УД від 6 травня 1918 р. наводяться приклади звернень представників місцевих мешканців (Гомельського міського суспільного самоврядування від 28 квітня 1918 р. та Спілки землевласників Пінського, Мозирського, Речицького, Гомельського повітів від 6 травня 1918 р.) “с протестом против устанавливающейся явочным порядком украинской власти на территории Белорусии”¹⁵ і висловлюється думка, що новий уряд (29 квітня 1918 р. прийшов до влади гетьман П. Скоропадський) задовольнить протести місцевого населення. Однак уже 8 червня 1918 р. Гомельський повітовий староста надсилає інформацію протилежного змісту. Він повідомляє, що загальні збори робітників гомельських залізничних майстерень та Гомельської торгово-промислової спілки, проведені “по соб-

¹³ Див.: Лебедзева В.М. Удзел М. В. Доўнар-Запольскага... С. 96.

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766, оп. 1, адз. з. 186, арк. 15.

¹⁵ Там само, адз. з. 139, арк. 1.

ственной инициативе рабочих”¹⁶ за участю понад 4000 осіб вирішили “ходатайствовать перед Правительством Украинской Державы о присоединении Гомеля и его узда к Украине” і відрядити до Києва делегацію для обговорення цього питання¹⁷.

Другим важливим питанням було встановлення торговельних відносин. Хід переговорного процесу та його окремі деталі висвітлюють документи справи 33 “Листування з українськими консулами в Мінську, Новочеркаську, Москві по адміністративно-господарчим справам консульств і по справам окремих громадян. Доповідь Мінського консула про його роботу. 17 червня – 13 грудня 1918 р.”. Тимчасовий український консул у Мінську А.М.Квасницький, що приступив до виконання своїх обов’язків 19 травня 1918 р., повідомляючи про свою діяльність за два місяці, торкався цікавого з цієї точки зору сюжету: “Перед від’їздом з Києва як одвідав представників Білорусі (професора Довнар-Запольського, присяжного повіренока Цвікевича і ін.) і балакав з ними про устанovu тісного торговельного зв’язку України з Білорусією. Вони заявили, що в цьому відношенні возлагають на мене, як прожившого 17 років в різних місцевостях Білорусі і ізучившого її і маючого знайомства в усіх сферах, велику надію. Вчора я балакав з представниками биржи, а також спілкою землевласників. Ті і другі дуже зраділи можливості економічного та торговельного зв’язку Білорусії з Україною, обіцяють прийти в цьому відношенні на поміч і хочут через мене порушити посередництво перед Українським Урядом о дозвілі відчинити тут відділ державного банку, придаючи йому велике значення, забезпечуючи за короткий час до 10 000 000 вкладів”¹⁸.

Конкретні кроки в цьому напрямку відображені в документах справи 139 “Листування про дипломатичні зносини з Білоруською республікою – про визнання її самостійності, взаємне призначення представників, політичну підтримку, про встановлення економічних зносин, по справам окремих громадян. 10 травня – 16 грудня 1918 р.” Резолюція міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка на зверненні до нього Білоруської палати по товарообміну з пропозицією продати Білорусії мило, цвяхи, махорку, сіль та ін. товари першої необхідності: “Признаю бажаним ввійти в товарний обмін з Білорусією, наскільки допускають це наші теперішні економічні відносини”¹⁹, фактично відкрила шлях економічних стосунків двох держав.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766, оп. 1, адз. з. 186, арк. 35.

¹⁷ Там само, арк. 34, 36.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766, оп. 1, адз. з. 33, арк. 1.

¹⁹ Там само, арк. 3.

Вони ґрунтувалися на взаємному визнанні суверенітету, відбитому в Договорі, заключеному між Українською Державою і БНР у квітні 1918 р. Договір унормовував відносини в сфері прав громадян, діяльності дипломатичних місій, торгівлі, судноплавства, транзиту. Спеціальний VI параграф присвячувався питанням конвенцій, змішаної комісії і терміну дії угоди. Україна однією з перших визнала незалежність БНР. Установлення дипломатичних відносин почалося з призначення генерального консула в Києві (першим Генеральним консулом з червня по серпень 1918 р. був П.В.Тремпович) та консула в м. Одесі (С. М. Некрашевича)²⁰.

Окремі документи, пов'язані з білоруською історією 1920-х років, збереглися у фондах так званого Празького архіву, який зберігається двома комплексами – у ЦДАВО України та ЦДАГО України. Так, у фондів 3920 “Чесько-український комітет допомоги українським та білоруським студентам у Празі (ЧУК). Студійно-перевірочна комісія стипендіатів” відклалися списки (чеською та рідше – українською мовами) українських та білоруських емігрантів, які навчалися в 1921 – 1929 рр. у різних навчальних закладах Чехословаччини, заяви студентів про надання академічних відпусток, перенесення строків іспитів та ін., списки студентів на одержання грошової допомоги, повідомлення управи комітету про зарахування на грошову допомогу та звільнення від неї, листки успішності стипендіатів, матеріали комісії про організацію фонду для допомоги українським та білоруським студентам, що навчалися у вищих навчальних закладах Чехословаччини, протокол загальних зборів студентів, звіт про діяльність комісії, списки студентів, що внесли до нього кошти. Ця інформація особистісного рівня важлива як з точки зору дослідження життя і діяльності окремих представників Білорусі, так і осягнення історії білоруської еміграції.

Серед фондів ЦДАВО України, де відклалися “білоруські” документи (або документи “білоруської” тематики) слід назвати також фонд 14 “Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР”, до опису 1 якого включено документи, що характеризують розвиток архівного будівництва в Україні впродовж 1920–1944 рр. і мають науково-історичне і практичне значення. Інформативну цінність має офіційне листування засвідчує тісні стосунки центральних архівних управлінь України і Білорусі. Листи зафіксували запрошення на II Всеукраїнський з’їзд архівних робітників представників Білоруської РСР (адз. з.254–256, 1302), до співпраці в журналі “Архівна справа” та організації архівної освіти (адз. з.1187, 1190, 1461, 1669), пропозицію замовити примірники підручника

²⁰ Там само, арк. 7-8, 18.

„Архівавзнавство” (адз. з.424, персанальны внесок у развітак архівістыкі М. В. Довнар-Запольскаго.

Цінну інфармацыю щодо долі архіву гр. Хрептовічів містить доповідна запіска ректара Вышчаго інстытута народнаі асвіты прафесара Олександра Оглобліна (ф. 3561), пра рукопісны матэрыялы з бібліятэкі Хрептовічів – Валодыміра Маякавскаго (ф. 3206), історычны довідкі пра родынны архів та бібліятэку Хрептовічів (ф. 3206).

Окремый фонд прафесара Довнар-Запольскаго (ф. 262) зберігаецца в Цэнтральнаму дэражавнаму історычнаму архіву в Кіеві. Тут зібрана калекцыя дакументаў, што зберігаліся в колышнъому архіву пры Універсітэці св. Валодыміра в Кіеві, Всеукраінскаму цэнтральнаму архіву давніх актів, частына фондів Цэнтральнаго архіву рэвалюцыі в Харкаві та Кіівскаго абласнаго історычнаго архіву, які хроналагічна охоплююць перыяд від 1369 да 1917 р. Спецыфіка арганізацыі фондів зумовіла тэ, што у ф. 533 “Кіівскыі вйськовыі губернатара”, ф. 707 “Управління Кіівскаго учбавога акругу”, ф. 128 “Кіева-Печэрска Лавра”, ф. 64 “Сотенні канцелярыі Лівобэрежнаі Украіны”, ф. 59 “Кіівска губернска канцелярыя”, ф. 1537 “Чэрнігівскыі губернскаі магістрат”, ф. 2227 “Калекцыя дакументаў Валынскаго музэю”, ф. 220 “Кіівска археографічна камісія” та ін. зберэглсыя дакументы, пов’язаны з історыяю Білорусі пераважна XVIII – XIX ст. Подіі XX ст. відображана у фондах 707 “Управління попечытэля Кіівскаго учбавога акругу”, ф. 442 “Канцелярыя кіівскаго, подільскаго і валынскаго генерал-губернатара” ф. 2194 “Калекцыя карт”, ф. 1235 “Грушэвскыі – історыкі та філагогы”, ф. 262 “М. В. Довнар-Запольскыі”. В астаннъому фондзі, крэм дакументаў, утвореных в працэсі жытця та дэяльнэстэ відамага білоруськаго вчэнаго, зберэглсыя лсты іншых відатных дэячів білоруськаі культары. Так, лсты Дмытра Довгялло відтвораю факты, пов’язаны з арганізацыяю Історыко-археалагічнаго таварыства в Білорусі. Пэрымаючыся тым, щоб “не прыходылось пэреліваць із пуастога в поро жнее ылі ізучаць уже напечатанное”, Довгялло звэртаецца да Довнар-Запольскаго за парадаяу штодо разроблэння статута такога таварыства. Білорусь XX ст. пэвною міраю відтворана в справі за 1911 р. “Об уннычтожэнны, запрэщэнны, наложэнны арэста і снытты арэста на газеты і журналы на беларуськом языке” (ф. 442, оп. 861, адз. з. 335), “Карте Европéйскыі Россыи (Белоруссыя). Изданне военна-топографыческаго отделе Генштаба” за 1912 р. (ф. 2194, оп. 1, адз. з. 398), “Карте (географыческаго) Могылевскыі губерныи” (ф. 318, оп. 1, адз. з. 1480) та ін. Інтерес для дослідныків маюць автографы білоруськых дэячів наукаі і культары, які зберэглсыя у сімейнаму фондзі Грушэвскых (ф. 1235).

Питання розвитку культурного співробітництва, аналізу динаміки білоруського населення в Україні, урегулювання кордонів відображені в документах, які відклалися в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, створеному 1991 р. на базі Партійного архіву Інституту історії Комуністичної партії при ЦК КПУ. Тут зберігаються документи політичних партій, зокрема української комуністичної партії, українських соціалістів-революціонерів. Окремі фонди складають документи комсомолу України, документи з відомостями про діяльність підпільних партійних і комсомольських організацій, партизанський рух в Україні під час Другої світової війни, архівно-слідчі справи репресованих органами ГПУ-НКВД-КГБ по Києву та Київській області, передані 1993 р. з архіву Служби безпеки України. 2001 року в серії «Архівні зібрання України: путівники» уперше вийшов путівник по архіву²¹.

Документи, пов'язані з історією Білорусі, зокрема, відклалися у ф. 1 “Центральний комітет Компартії України”, оп. 2, адз. з. 1984 “Выписки из протоколов заседаний Политбюро ЦКП (б)У, переписка с ВУЦИК, протоколы совещаний по вопросам урегулирования границ между УССР, РСФСР и БССР” за січень – вересень 1925 р., адз. з. 342 “Протоколы заседания Центрального бюро Литовско-Белорусского отдела при ЦК РКП (б) и ЦК КП(б)У” (1920 р.), Постанова Президії Центральної Ради профспілок Білорусі від 4 липня 1936 р. “Про підсумки роботи Українського державного театру імені Шевченка” (адз. з. 6873), “Угода між урядами СРСР і Німеччини про евакуацію українського і білоруського населення з території колишньої Польщі, які відійшли до зони державних інтересів Німеччини, і німецького населення з території колишньої Польщі, які відійшли до зони державних інтересів Союзу РСР” від 16 листопада 1939 р. (адз. з. 7308). Як свідчать архівні документи, гастролю Українського державного драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка, які відбулися впродовж півтора місяців (20 травня – 4 липня) у Мінську та Вітебську, стали помітною подією в культурному житті Білорусі. Особливо було відзначено гру артистів І.А.Мар'яненка, А.М.Бучми, В.М.Чистякової, Н.М.Ужвій, а перед Управлінням у справах мистецтв при РНК УРСР було порушено клопотання про встановлення шефства театру над радгоспно-колгоспним театром у Гомелі та постійного творчого зв'язку з Першим Білоруським державним театром²².

Документи цього фонду містять також відомості про склад білоруського населення на території УРСР, національні школи в Україні. Зок-

²¹ См.: Центральний державний архів громадських об'єднань України: путівник / Упоряд.: Іваненко Б.В., Бажан О.В. та ін. Кіпв, 2001. – 495 с.

²² ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 20, адз. з. 6873, арк. 35, 35 зв.

рема станом на березень 1938 р. в УРСР налічувалася 9 шкіл з білоруською моваю викладання (514 учнів) та 8 шкіл (1485 учнів), што становить порівняно незначний відсоток від загальної кількості шкіл (21 656 з 21 моваю викладання, 5 143 789 учнів)²³.

Додаткове значення для складання цілісного уявлення про предмет дослідження має регіональна група фондів. Певну джерельну вагу мають документи опису 5 ф.Р-651 (Чернігівське губернське архівне управління) Державного архіву Чернігівської області, де відображено історію створення і діяльності Історико-архівного гуртка при місцевому Інституті народної освіти. Тут збереглися листи з Росії та Білорусії з проханням надіслати друкований звіт (адз. з.4), що засвідчує прагнення білоруських архівістів запровадити форму архівної освіти, апробовану в Україні і водночас.

У фондах Державного архіву Київської області нами виявлено і вперше залучено до наукового обігу фонд Київського археологічного інституту (ф.1187), що налічує 160 справ. Його складають документи за 1917–1922 рр., котрі за змістом і формою можна об'єднати в такі групи: а) установчі документи (варіанти статуту, положень про інститут, відповідні записки, списки дійсних і почесних членів) та ін.; б) фінансові документи (кошториси, штатні розписи, відомості на оплату лекцій та ін.); в) протоколи Професорської Ради, Господарчої Ради, вчених засідань КАІ; г) навчальні плани і програми; д) особові справи викладачів і службовців, вільних дійсних слухачів КАІ; е) наукові праці викладачів і студентів. З точки зору “білоруської” тематики цей фонд цікавий тим, що серед засновників КАІ і першим його директором був видатний білоруський історик, державний діяч М.В.Довнар-Запольський. Збереглися в цьому архіві й рішення облвиконкому про передання Річицької сільської ради із Ново-Шепелицького до Чорнобильського району (ф. Р-4789).

У фондах Державного архіву м. Києва відклалися в фондах Київського університету (ф.16), Київського українського державного університету (ф.936), по заявці його студентом і викладачем був М.Довнар-Запольський. Це протоколи засідань вченої ради, відповідні записки про відкриття нових кафедр, особові справи студентів і викладачів, листування, творчі матеріали, оголошення про екскурсії тощо, сконцентровані в справах історико-філологічного факультету. Окрема справа 432 містить відомості про гурток М.В.Довнар-Запольського.

Джерела з історії Білорусі збереглися в фондах архівних підрозділів самоврядних наукових установ, музеїв, бібліотек. Такі документи зосереджені насамперед в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського в особових архівних фондах видатних укра-

²³ Там само, оп. 6, адз.з. 476, арк. 19-25.

їнських учених (Д.Багалія – ф. 80, С.Маслова – ф. 33; О. Назаревського – ф. 78), а також у ф.1 (Комплексний фонд: літературні матеріали) та ф. X (Української Академії наук). Цікавий епістолярний комплекс із 30 листів за 1957–1970 рр., який містить інформацію про Володимира Короткевича, зберігається зокрема у фонді О.Назаревського – улюбленого викладача письменника в Київському університеті. Як впливає з листів, Короткевич мріє повернутися до Києва для вступу до аспірантури – “там я починал, там надеюсь и кончить учение”²⁴. Він ділиться з О.Назаревським думками про стан білоруської літератури, яка “сейчас в таком, приблизительно, положении как русская до Грибоедова. То же младенчество в суждениях, та же относительная беспомощность”²⁵), розповідає про свої повісті “Дикая охота короля Стаха”, “Чуть подалше месяца” та історичну повість “Сказание о любви”, надсилає вірші, ділиться творчими планами. Листи є цінним джерелом для дослідників не лише творчості В.Короткевича, але й білоруської літератури 1960-х років. У фондах В.Б.Антоновича (ф. 164), П.М.Ардашева (ф. 167), М.П.Шашкевича (ф. 65), В.С.Іконнікова (ф. 46), Є.О.Ківлицького (ф. 71), О.І.Левицького (ф. 81), А.О.Степовича (ф. 179), Т.Д.Флоринського (ф. 219) збереглися листи М.В.Довнар-Запольського.

Загалом “білорусознавчі” документи торкаються не лише проблем білоруської культури, науки, політичного і суспільного життя, але відображають зовнішні контакти Білорусії з іншими країнами: Україною, Польщею, Росією. Виявлення такої інформації в українських архівах лише розпочалося. Поглибленню подібних досліджень сприяє розширення доступу до інформації та демократизація архівної справи в Україні. Активне використання документів досліджуваної тематики дозволить поглибити “білих” та “чорних” плям в історичних дослідженнях, а успішному його проведенню сприятиме поглиблення співпраці українських та білоруських науковців.

Пытання да Ірыны Мацяш

Андрэй Чарнякевіч (Гародня): Ці ведаеце вы пра крыніцы, у якіх быліб пазначаны ўмовы ўкраінскага крэдыту ўраду БНР пачатку 1919 г.? Ці ёсць ва ўкраінскіх архівах дакументы пра адносінны паміж кіраўніцтвам Заходнеўкраінскай рэспублікі і ўрадам В.Ластоўскага 1921 – 1922 гг.?

²⁴ ІР НБУВ. Ф. 78, № 802, арк. 1-1 зв.

²⁵ Там само, № 803, арк. 3-5 зв.

Арсень Ліс (Менск): Спадарыня Ірына, Вы згадалі пра ліст Даўгялы, які знаходзіцца ў архіве Грушэўскага? Ці ёсць там лісты іншых беларускіх дзеячоў? Укладніце, калі ласка, дзе знаходзіцца ліставанне У.Караткевіча з ягоным вядомым педагогам? На Украіне пэўны час працаваў Іван Краскоўскі. Ці ведаеце Вы пра матэрыялы аб дзейнасці І.Краскоўскага на Украіне?

Вольга Ямкова (Кіеў): На канферэнцыях мы гаворым пра неабходнасць вывучаць беларускія матэрыялы ва ўкраінскіх архівах, а ўкраінскія матэрыялы ў беларускіх, выдаём сумесныя навуковыя зборнікі, ствараем міждзяржаўныя камітэты і камісіі, але, на мой погляд, сітуацыя больш сур'ёзная, чым падаецца. Фактычна, украінскія студэнты зусім не ведаюць беларускай гісторыі, а беларускія не ведаюць гісторыі Украіны. На Украіне жалівая сітуацыя з беларускай навуковай літаратурай. Энциклапедыя гісторыі Беларусі ў Кіеве, у бібліятэцы імя Вернадскага зачытаная да дзрак. Магчыма, нам трэба пачынаць з самага простага, а менавіта, знаёміць студэнтаў і навуковую грамадскасць з навуковымі выданнямі суседняй краіны. Як Вы лічыце?

Аляксандар Кукса (Менск): Калі знаёміўся з гісторыяй Украіны, то са здзіўленнем прачытаў, што Іван Краскоўскі з'яўляецца вядомым украінскім дзеячом. Як Вы гэта можаце пракаментываць? Іншае пытанне датычыць архіўных матэрыялаў. Ці ведаеце Вы пра дакументы аб узаемаадносінах БССР і УССР напачатку гісторыі гэтых савецкіх рэспублік?

Адказы Ірыны Мацяш

Вядома, што ўрад Дырэкторыі пасля вымушанага адступлення з Кіева на пачатку лютага 1919 г. змяняў месцазнаходжання (Вінніца і Камянец-Падольскі), але працягваў выдаваць “Веснік УНР”. Рашэнні Дырэкторыі друкаваліся са спазненнем. Дзякуючы “Весніку” многія з іх дайшлі да нас, хоць шмат было страчана. Да таго ж, вядома, што прыняць рашэнне, гэта яшчэ не значыць яго выканаць. Інфармацыі пра выкананне рашэнняў ці загадаў мы не маем. Аднак на старонках Весніка за студзень – люты 1919 г. можна знайсці інфармацыю пра крэдыты. Таксама дакументы з інфармацыяй пра рашэнне ўраду Дырэкторыі перадаць 100 тыс. аўстрыйскіх крон міністру замежных справаў БНР Аляксандру Цвікевічу праз пасла Міколу Васілька захаваліся ў фондзе Надзвычайнай дыпламатычнай місіі УНР у Венгрыі (ф. 5318) і ў фондзе Міністэрства замежных справаў УНР (ф. 3696) у Цэнтральным дзяржаўным архіве вышэйшых органаў улады і кіравання краіны. Як вядома, А.Цвікевіч па даручэнню ўраду БНР асабіста прыязджаў у Камянец-Падольскі з

просьбай пра пазыку тэрмінам на 5 гадоў на суму 20 мільёнаў крон, у чым яму не адмовілі.

Даследаваннем дзейнасці В.Ластоўскага я спецыяльна не займалася. Дакументы, якія адлюстроўваюць дзейнасць ЗУНР захоўваюцца ў архівах Львова (Украіна), Рыма (Італія), а таксама ў фондах асабістага паходжання ўкраінскіх дзеячаў у Канадзе, ЗША ды іншых краінах, што абумоўлена іх эміграцыяй.

Што датычыць фонду М.Грушэўскага (ф. 1235 у Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Украіны ў Кіеве), то магчыма найцікаўшымі матэрыяламі будуць лісты самога Грушэўскага. Украінскі гісторык, прафесар Юры Мыцкык ужо выступаў з інфармацыяй пра іх на Рэчыцкіх чытаннях, прысвечаных М.Доўнар-Запольскаму. Вельмі цікавыя таксама лісты Шлюбскага, якія захоўваюцца ў аддзеле рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі імя Вернадскага, паколькі ён друкаваўся ў выданнях Міхайлы Грушэўскага і Кацярыны Грушэўскай.

Матэрыялы Уладзіміра Караткевіча знаходзяцца ў фондзе Аляксандра Назарэўскага (ф.78), вучня школы Перэца ў Інстытуце рукапісу Нацыянальнай бібліятэкі Украіны імя В.Вернадскага. Гэта 30 лістоў за перыяд 1957 – 1970 г. У.Караткевіч збіраўся вярнуцца ва універсітэт і падрыхтаваць дысертацыю. На жаль, гэтая мара не збылася. У лістах Уладзімір Караткевіч дзяліўся з любімым выкладчыкам думкамі пра стан беларускай літаратуры, распавядаў пра сваю аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха” ды інш., прысылаў вершы, дзяліўся творчымі планами.

Што датычыць Івана Краскоўскага, то трэба звярнуцца да матэрыялаў Цэнтральнай Рады, Дырэкторыі, Надзвычайнай дыпламатычнай місіі УНР на Каўказе, якія захоўваюцца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве вышэйшыхорганаў улады і кіравання Украіны. Інфармацыю таксама можна знайсці ў біяграфічным даведніку “Дзеячы Цэнтральнай Рады”, выдадзенага Інстытутам гісторыі Украіны НАН Украіны. Ён падаецца даволі аб’ектыўным, хоць асобны артыкул пра Івана Краскоўскага адсутнічае.

Што датычыць прапановы Вольгі Ямковай, хачу сказаць, што ўкраінска-беларускае азнаямленне ўжо адбываецца. Прыкладам можа служыць наш навуковы зборнік “Студіі з архіўнай справы та дакументознаства”, а таксама розныя навуковыя сустрэчы. Магчыма, мае сэнс наладжваць кантакты ў іншым фармаце, актывізаваць украінска-беларускае навуковае супрацоўніцтва, сумесна выдаць зборнік дакументаў з беларускіх і ўкраінскіх архіваў. Гэта ўжо робіць Валянціна Лебедзева, якая рыхтуе да друку перапіску М.Доўнар-Запольскага з украінскімі архівамі і навуковымі ўстановамі. Лічу, што прайшоў час размоваў. Навуковыя планы патрабуюць грамадскага абмеркавання і абавязовага ажыццяўлення.

Адносна фармуліроўка тыпу “выдатны дзеяч” з нацыянальнай прыязкай, то гэта пытанне дыскусійнае. Ёсць тэарэтычная праблема аднясення “выдатнага дзеяча” да той або іншай нацыі. Вельмі часта ў энцыклапедычных выданнях адзначаецца вялікі ўнёсак “выдатнага дзеяча” ў развіццё той або іншай дзяржавы, без спецыяльнага пазначэння яго нацыянальнай ідэнтычнасці. Іван Краскоўскі працаваў на Украіне і адыграў значную ролю ў станаўленні нашай дзяржавы. Вядомыя вынікі ягонай працы ў якасці ўпаўнаважанага камітэту Паўднёва-Заходняга фронту Усерасейскага саюзу гарадоў у Галіцыі, губернскага камісара Цярнопальшчыны, намесніка генеральнага сакратара унутраных справаў УНР, кіраўніка Надзвычайнай дыпламатычнай місіі УНР на Каўказе ў перыяд Дырэкторыі. Ягоная нацыянальнасць – не галоўны паказчык. Гэтая праблема стаіць у адным шэрагу са спрэчкамі наконт “рускасці” або “украінскасці” М. Гогаля, наконт нацыянальнасці М. Доўнар-Запольскага, даследчыка гісторыі трох народаў. Пры разглядзе такіх праблемаў трэба больш увагі надаваць тэарэтычнаму абгрунтаванню той або іншай пазіцыі.

Калі разглядаць праблему па-за канкрэтнымі персаналіямі, то трэба адзначыць, што ўзаемаадносіны Цэнтральнай Рады, Гетманату і Дырэкторыі з БНР адлюстраваныя ў дакументах ЦДАВО Украіны (перш за ўсё фонд 2592 “Народнае міністэрства замежных справаў УНР”, фонд 3766 “Міністэрства замежных справаў Украінскай дзяржавы”, фонд 3696 “Міністэрства замежных справаў УНР”, фонд 1072 “Міністэрства веравызнанняў УНР”, а таксама фонд 166 “Міністэрства народнай асветы” ды інш.). Яны дазваляюць вывучаць ход беларуска-украінскіх перамоваў, падставы стварэння дзяржаўных межаў, напрамкі беларуска-украінскага супрацоўніцтва, персанальны ўклад розных дзеячоў у развіццё беларускай дзяржаўнасці, навукі і культуры. У гэтых фондах захаваліся тэксты дамоваў, рашэнні ўраду дырэкторыі адносна грашовых пазыкаў ды інш.

Рэпліка Валянціны Лебедзевай: Іван Краскоўскі ў перыяд Цэнтральнай Рады быў намеснікам міністра унутраных справаў. У 1918 г. ён быў удзельнікам беларуска-украінскіх перамоваў. Магчыма, менавіта ён адыгрываў ролю пасрэдніка паміж Украінскай Цэнтральнай Радай і урадам БНР.

Рэпліка Арсеня Ліса: У 1930 г. Іван Краскоўскі планаваўся органамі ДПУ на ролю кіраўніка прыдуманнага Саюза вызвалення Беларусі.